

نقد و بررسی فاصله و نیم‌فاصله و اهمیت آن در کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی

زهرا محمدپور^۱

فائزه کمالی

دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان، پردیس امام جعفر صادق(ع) بجنورد

دکتر هادی اکبرزاده

استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان

چکیده

هدف از نوشتن این مقاله بررسی کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی، از نظر رعایت مرزبندی کلمات، فاصله و نیم‌فاصله و تأثیر آن بر خوانش درست و درک صحیح فراگیران است.

به همین منظور از روش تحلیل محتوا و بررسی کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی استفاده نموده‌ایم، به این ترتیب که پس از معرفی فاصله و نیم‌فاصله و توضیح تأثیر آن بر خوانش درست و درک صحیح فراگیران، کلمات و ترکیب‌هایی که باید فاصله‌گذاری در آن رعایت شود، ذکر شده و مثال‌های صحیح و ناصحیح از همان کتاب‌ها آورده شده است.

با مطالعه دقیق کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی در حوزه فاصله و نیم‌فاصله و مرزبندی بین کلمات در نوشتار به این نتیجه رسیدیم که در صورت اهمیت بیشتر ویراستاران و مؤلفان کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به مسئله فاصله و نیم‌فاصله و مرزبندی بین کلمات و استفاده بیشتر از این قواعد برای حفظ چهره مکتوب خط فارسی باعث می‌شود بدخوانی و ابهامات معنایی دانش‌آموزان کمتر شده و خوانش درست و درک صحیح فراگیران و همچنین روان‌خوانی آنان افزایش یابد.

واژگان کلیدی: کتاب فارسی دوره ابتدایی، فاصله، نیم‌فاصله، مرزبندی کلمات

---

^۱ دانشجوی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان خراسان شمالی، ایمیل: z.mohammadpor78@gmail.com، شماره همراه: ۰۹۳۶۵۸۰۴۵۹۶

مقدمه

خط همان چهرهٔ مکتوب زبان است و همان‌گونه که زبان از مجموعهٔ اصول و قواعدی به نام «دستور زبان» پیروی می‌کند، خط نیز باید پیرو اصول و ضوابطی باشد که صاحب‌نظران مجموع آن اصول و ضوابط را «دستور خط» نامیده‌اند. (فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۶: ۱)

یکی از قواعد کلی دستور خط فارسی فاصله‌گذاری و مرزبندی کلمات برای حفظ استقلال کلمه و درست‌خوانی است. (صفارمقدم، ۱)

در زبان فارسی حروف الفبای فارسی دو نوع هستند حروف غیرقابل اتصال یعنی حروفی که به حرف بعدی نمی‌چسبند. این حروف عبارتند از: ا، د، ذ، ر، ز، ژ، و؛ بقیهٔ حروف اتصال‌پذیر هستند. به‌طور طبیعی، حروفی که قابلیت اتصال به حرف بعدی ندارند اگر کنار حرف دیگری قرار گیرند به اندازهٔ نصف فاصله از آن جدا می‌شوند که البته این امر در تایپ حروف منفصل در کامپیوتر، ناخواسته بدون اینکه دکمه‌ای فشار داده شود انجام می‌پذیرد. (ستایش، ۱۳۸۹: ۲۴۶)

در باب دستور خط فارسی، همواره اختلاف سلیقه و مشرب وجود داشته است؛ بعضی طرفدار بازگذاشتن دست نویسندگان در انتخاب شیوه نگارش بوده و حداکثر جواز و رخصت را تجویز می‌کرده‌اند و بعضی دیگر، برعکس، گرایش به وضع قوانینی عام و قطعی و تخلف‌ناپذیر داشته و آرزو می‌کرده‌اند که در عالم خط و کتابت نیز قوانینی شبیه قوانین حاکم بر علایم ریاضیات حاکم باشد. از جهتی دیگر، برخی از اهل فن معایب و مشکلات موجود در خط فارسی را تا آن اندازه فراوان و جدی دانسته‌اند که رفع آن‌ها را جز با افزودن و درکار آوردن حروف و علایم جدید میسر نمی‌شمرده‌اند و گروهی دیگر کمترین تحول و تبدیلی را در خط فعلی نپذیرفته و آن را به زیان زبان می‌دانسته‌اند. (فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۶: ۲۱)

خط فارسی نباید تابع خطوط دیگر باشد و همواره از خط عربی تبعیت کند و قواعد باید به صورتی تنظیم شود که آموختن و به کار بردن آن تا حد امکان برای عامهٔ باسوادان آسان باشد. (همان: ۹ و ۱۰)

برخی معتقدند اصل بر جدانویسی کلمات است و هر کلمه‌ای که یک واحد مستقل معنایی را تشکیل می‌دهد یا پیوسته نوشتن آن باعث اشتباه یا دشواری در خواندن و نوشتن و طولانی و پردندانه شدن کلمه می‌گردد، بهتر است جدا نوشته شود.

از این‌رو، ما در این مقاله سعی داریم تا فاصله و نیم‌فاصله را در کتاب‌های فارسی چهارم، پنجم و ششم دورهٔ دوم ابتدایی بررسی کرده و انتقادات و پیشنهادها را خود را بیان کنیم.

فاصله و نیم فاصله

فاصله همان فضای خالی بین اجزا یا حروف در جمله است که برای حروف چینی بعضی از خط‌ها مانند خط فارسی به کار می‌رود.

نیم فاصله نیز مانند فاصله است با این تفاوت که جداسازی بین کلمات، بدون ایجاد فاصله بین آن‌ها انجام می‌گردد که بیشتر در تایپ و چاپ کامپیوتری و نرم‌افزاری به کار گرفته می‌شود. نیم فاصله را می‌توان با استفاده از کلید میانبر **Ctrl + -** یا **Ctrl+Shift+2** یا **Shift + Space** (در صفحه کلید استاندارد فارسی) در نرم‌افزار **word** ایجاد کرد.

فاصله‌گذاری میان کلمات، خواه بسیط و خواه مرکب، امری ضروری است که اگر رعایت نشود طبعاً سبب بدخوانی و ابهام معنایی می‌شود. در نوشته‌های فارسی دو نوع فاصله وجود دارد: یکی فاصله «برون کلمه» یعنی فاصله‌گذاری میان کلمه‌های یک جمله یا عبارت، مانند «یکی از صاحب‌دلان سر به جیب مراقبت فروبرده بود.» (این فاصله در ماشین تحریر و رایانه «فاصله یک حرفی» خوانده می‌شود.) و دیگری فاصله «درون کلمه» که معمولاً میان اجزای ترکیب و اغلب در حروف منفصل می‌گذارند: ورود، آزادمرد، خردورزی، پردرآمد (این فاصله در تداول نیم فاصله خوانده می‌شود.) (فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۶: ۱۰)

نیم فاصله، دو قسمت یک واژه را بسیار به هم نزدیک می‌کند اما به طور کامل آن‌ها را به هم نمی‌چسباند. برای درک بهتر موضوع به این مثال توجه کنید: ترکیب اضافی «تخت جمشید» را با این کلمه «تخت جمشید» مقایسه کنید. معلوم است که تفاوت رسم الخط این دو واژه را متوجه شده‌اید. در حقیقت در واژه دوم فاصله بین حروف «ت» و «ج» کمتر از واژه اول است و مثال اول یک ترکیب اضافی است یعنی تختی که مالک آن جمشید است، ولی واژه دوم نام یک مکان تاریخی است.

رعایت این نیم فاصله به‌ویژه در دست‌نوشته‌ها دشوار است و از این رو اختیاری است و می‌توان ابهام تلفظی را در ترکیب‌هایی مانند «خردورزی» با حرکت‌گذاری برطرف کرد. (همان)

نیم فاصله نویسی پدیده‌ای نیست که به تازگی مطرح شده باشد. با نگاهی به کتاب‌های چاپی گذشته و حتی بسیار قدیمی می‌توان دریافت که رعایت نیم فاصله در میان کلمات بسیط یا مرکب معمول بوده است. (ستایش، ۱۳۸۹: ۲۴۸)

در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی نیز نیم فاصله در مواردی رعایت شده است ولی متأسفانه در بسیاری از موارد به این مسئله کم‌توجهی شده است، به همین دلیل ما به عنوان افرادی که فاصله و نیم فاصله برایمان

اهمیت داشت با بررسی کتاب‌های درسی به این نتیجه رسیده‌ایم که در بسیاری از موارد در کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی فاصله‌گذاری و مرزبندی بین کلمات رعایت نشده است که در پی به بعضی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

اهمیت فاصله و نیم‌فاصله در درست‌خوانی

واژه‌هایی که از چند پاره تشکیل شده‌اند مانند کلمه «نخست‌وزیر» که از دو واحد مجزا تشکیل شده است ولی درواقع یک کلمه به حساب می‌آید و اگر یک فاصله‌ی کامل بین آن‌ها باشد دو کلمه محسوب می‌شود و ممکن است مفهوم آن در جمله تغییر کند بنابراین باید بین اجزای آن نیم‌فاصله قرار گیرد.

به عنوان مثال می‌توان به کلمه «بدنشان» در صفحه ۹۱ کتاب فارسی پنجم ابتدایی اشاره کرد:

با خود گفت:	
چه گویم از این بچه‌ی بدنشان؟	چو آیند و پرسند، گردن‌کشان
پلنگِ دورنگ است یا خودپری است	چه گویم که این بچه‌ی دیو، کیست
از این بچه، در آشکار و نهان	بخندند بر من، مِهانِ جهان

کلمه «بدنشان» در لغت‌نامه دهخدا صفت مرکب به شمار آمده و به معنای «دارای عیب» است که مفهوم مطلوب کتاب نیز همین است. در صورتی که با گذاشتن فاصله بین این دو واحد، آن‌ها را به دو کلمه مستقل تبدیل کرده و می‌توان آن عبارت را به دو صورت مختلف خواند که هر کدام مفهوم متفاوتی به خود می‌گیرند و این موضوع سبب اشتباه در خوانش می‌شود.

برخی صاحب‌نظران مانند حسن ستایش در مقاله «نیم‌فاصله و نقش آن در نگارش کلمات مرکب» نظر منفی راجع به نیم‌فاصله بین بخش‌های یک کلمه دارند و اولویت را با سرهم‌نویسی می‌دانند و همچنین معتقدند که سرهم‌نویسی نسبت به جدانویسی باعث درست‌خوانی بیشتری می‌شود اما ما با نظر ایشان مخالف هستیم زیرا اندازه فاصله و نیم‌فاصله در نوشته‌های ماشینی تفاوت چشم‌گیری با هم دارند طوری که جدایی و یا انسجام در کلمات به راحتی قابل تشخیص است و هنگامی که بین بخش‌های یک کلمه مانند «کتاب‌خانه» نیم‌فاصله قرار گیرد؛ مخاطب در نگاه اول متوجه یک کلمه بودن آن می‌شود بنابراین سبب بدخوانی نمی‌شود. علاوه بر آن، وقتی بخش‌های یک کلمه یا عبارت جدا می‌شود به خواننده این امکان را می‌دهد که بخش‌های

یک کلمه یا عبارت را ساده‌تر تشخیص دهد و سریع‌تر بخواند و گاه نحوه تشکیل ساختمان آن واژه را درک کند.

واژه‌های مرکب

کلمه مرکب کلمه‌ای است که از دو تکواژ آزاد یا بیشتر تشکیل شده است ولی در مجموع یک کلمه محسوب می‌گردد. «کتاب‌خانه» خود کلمه‌ای است که از دو تکواژ مستقل تشکیل شده و توسط یک نیم‌فاصله از هم جدا شده است؛ اما درواقع، یک واژه مرکب به حساب می‌آید؛ و اگر یک فاصله کامل بین آن‌ها باشد دو واژه مستقل محسوب می‌شوند. بنابراین، فاصله و نیم‌فاصله، هر یک نقش جداگانه و خاصی در نگارش متون فارسی دارند.

در ادامه بعضی از واژه‌های مرکبی را که در کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی نیم‌فاصله در آن‌ها رعایت نشده است، آورده‌ایم؛ البته برای اینکه نمونه صحیح آن را نیز گوشزد کنیم مثال صحیحی که در آن نیم‌فاصله رعایت شده است ذکر کرده‌ایم.

ساخت	مثال درست	مثال نادرست
اسم + اسم = اسم مرکب	۴: ۵ = واژه‌نامه	۴: ۵۷ = تخته سنگ ۶: ۷۱ = زیارت نامه
اسم + اسم = صفت مرکب	۴: ۱۳ = چیره‌دست	۴: ۱۰۷ = بلند آواز ۶: ۶۳ = جهان پهلوان
اسم + بن مضارع = اسم مرکب	۵: ۱۰۲ = برنامه‌نویس	۵: ۳۸ = شب تاب (کرم) ۶: ۵۹ = اوراق فروشی
اسم + بن مضارع = صفت مرکب	۴: ۱۲ = جهان‌افروز	۵: ۸۷ = خانمان سوز ۶: ۹۸ = میوه فروش
صفت + اسم = صفت مرکب	۴: ۱۳۱ = ریزنقش	۴: ۴۲ = شیرین زبان ۵: ۹۱ = سفید مو ۶: ۳۷ = قوی پنجه
صفت + اسم = اسم / صفت مرکب	۴: ۹۸ = نوجوان	۵: ۱۰۵ = نو بهار

صفت + بن مضارع = صفت مرکب	۴: ۱۳۷ = سبز پوش	۵: ۱۰۵ = سبز پوش
------------------------------	------------------	------------------

ترکیبات عربی

مثال درست	مثال نادرست
۴: ۱۰۲ = عبدالرحمان	۶: ۶۵ = جلال الدین
	۵: ۸۷ = نظام الملک
	۵: ۸۱ = فوق العاده

واژه‌های مشتق

پیشوند	مثال درست	مثال نادرست
با	۴: ۱۰۱ = باوفا	۴: ۶۳ = با نشاط
بی	۴: ۱۰۸ = بی فایده	۴: ۹۰ = بی وقفه
		۶: ۳۶ = بی فایده

واژه‌های مشتق-مرکب

ساخت	مثال درست	مثال نادرست
اسم + وند + اسم = اسم	۶: ۳۹ = رویاروی	۴: ۱۰۵ = دور تا دور
		۵: ۶۱ = مرز و بوم
		۶: ۵۹ = سر و صدا
بن فعل + و + بن فعل = اسم	۴: ۱۹ = جنب و جوش	۴: ۱۱۹ = جست و خیز
		۶: ۳۹ = گفت و گو
اسم + بن مضارع + وند = اسم	۴: ۱۰۱ = شماره گذاری	۵: ۱۰۷ = آتش سوزی
		۶: ۵۹ = اوراق فروشی
اسم + اسم + وند = اسم		۴: ۱۳۵ = چرخ دستی
		۴: ۲۸ = اوقات تلخی

قید مرکب

پیشوند	مثال درست	مثال نادرست
به	۶: ۶۳ = به گرمی	۴: ۱۰۱ = به آرامی ۵: ۴۵ = به خوبی ۶: ۶۰ = به سرعت
با	بادقت	۴: ۲۶ = با هیجان ۵: ۶۵ = با تعجب ۶: ۴۳ = با تندی
بی	۶: ۴۶ = بی اختیار	۵: ۶۱ = بی باکانه ۶: ۳۶ = بی فایده

صفت‌های اشاره

	مثال درست	مثال نادرست
این	۵: ۲۸ = این گونه	۴: ۲۵ = این طور ۵: ۱۱ = این گونه ۶: ۴۱ = این گونه
آن	۴: ۲۷ = آن قدر	۶: ۳۶ = آن که

ضمیرهای مبهم

ضمیر	مثال درست	مثال نادرست
هر	۶: ۱۱۲ = هر جا	۴: ۴۱ = هر فردی ۶: ۱۱۲ = هر کس
هیچ	۴: ۴۰ = هیچ گاه	۵: ۹۲ = هیچ کس

وندهای تصریفی

وند	مثال درست	مثال نادرست
می	۴: ۱۸ = می سازند	۴: ۵۸ = می کردند ۵: ۱۲۶ = می کوشید

		۵: ۷۹ = می یافت
ها	۴: ۱۱۹ = مرواریدها	۵: ۵۷ = کوه ها ۶: ۶۵ = رنج ها
همی	۶: ۸۴ = همی دار	۶: ۸۶ = همی طلب
تر	۴: ۶۲ = تندتر	۵: ۹۸ = دیدنی تر ۶: ۱۰۷ = بزرگ تر

فعل های پیشوندی

پیشوند	مثال درست	مثال نادرست
باز	۶: ۴۸ = باز گرداند	۴: ۱۸ = باز می گردند ۵: ۹۳ = باز گرداند
بر	۶: ۴۵ = برمی گردیم	۴: ۱۱۷ = بر گردم ۵: ۱۲۰ = بر آمد ۶: ۲۳ = بر می گشتند
در	۴: ۸۰ = درآوردم	۴: ۱۱۳ = در برد ۶: ۶۹ = در آورده بود
فرا	۶: ۶۷ = فراگرفتم	۴: ۱۹ = فرا می رسد ۵: ۱۲۲ = فرا گرفت ۶: ۷۱ = فرا گرفته اید
فرو	۴: ۴۵ = فرورفت	۴: ۸۰ = فرو می رفتم ۵: ۸۴ = فرو افتاد ۶: ۴۱ = فرو ریخت
وا	واداشت	۵: ۸۲ = وا می داشت ۶: ۶۸ = وا نداشت

عدم رعایت رسم الخط یکسان

در مواردی که بررسی شده است برخی کلمات بطور صحیح با نیم فاصله نوشته شده اما در مواردی دیگر این قاعده رعایت نشده است، از این رو ممکن است برای دانش آموزان دوگانگی ایجاد کند؛ برای مثال در کتاب

فارسی چهارم واژه «همین‌طور» در صفحه ۱۱۸ با نیم‌فاصله نوشته شده ولی در صفحه ۱۲۵ با فاصله نوشته شده است و واژه «کتاب‌فروشی» در صفحه ۱۰۰ یکبار با نیم‌فاصله و بار دیگر با فاصله نوشته شده است. همچنین در صفحه ۵۲، واژه صدتومان یکبار با نیم‌فاصله و بار دیگر با فاصله نوشته شده است. در کتاب فارسی پنجم واژه «نام‌آوران» در صفحه ۷۲ یکبار به‌طور صحیح و بار دیگر اشتباه نوشته شده است. در صفحه ۶۸ کتاب ششم نیز به واژه «تاکنون» همین ایراد وارد است. بنابراین ویراستاران می‌تواند با دقت و توجه بیشتر این قاعده را در همه جای کتاب رعایت کنند.

مواردی که در بالا ذکر شد عبارت‌هایی بودند که باید قاعده‌ی نیم‌فاصله گذاری در آن رعایت شود در ادامه به بررسی موارد خاص در کتاب‌های فارسی دوره‌ی ابتدایی می‌پردازیم که متأسفانه فاصله و نیم‌فاصله در رسم‌الخط آن‌ها رعایت نشده است.

اسامی

برخی اسامی از دو بخش تشکیل شده‌اند که هر دو با هم بر یک چیز یا یک اسم دلالت می‌کنند و از هم جدایی‌ناپذیر هستند و باید بین دو بخش نیم‌فاصله باشد.

مثال درست	مثال نادرست
۴: ۲۳= بی‌بی	۴: ۱۳۰= نم نم
	۵: ۶۵= لک لک
	۶: ۱۰۹= جیک جیک

کلمه «زاغ‌بور» در بخوان و بیندیش صفحه ۶۳ کتاب پنجم ابتدایی، اسم یک پرنده است و همان‌طور که می‌دانیم اگر اسمی از چند بخش تشکیل شده باشد باید بین اجزای آن نیم‌فاصله قرار گیرد. این کلمه در این درس بیش از چهل بار ذکر شده است که فقط دو بار به‌طور صحیح نوشته شده و در موارد دیگر با فاصله کامل آمده است.

نام و نام خانوادگی

در حالت کلی باید بین نام و نام خانوادگی یک فاصله کامل باشد، حال ممکن است نام خود از دو یا چند بخش تشکیل شده باشد اما چون تمام آن بخش‌ها معرف یک نام است، باید نیم‌فاصله بین اجزای آن باشد؛ به‌طور مثال: واژه «محمدتقی» در صفحه ۶۸ کتاب فارسی چهارم. همچنین نام خانوادگی‌هایی که دارای پسوند یا پیشوند هستند، به همین صورت نوشته می‌شوند. توجه داشته باشیم که فامیل‌هایی مانند بهجت تبریزی که از دو قسمت معنادار یا مستقل تشکیل شده با فاصله کامل نوشته می‌شوند.

مثال درست	مثال نادرست
نام خانوادگی	۴: ۱۳۸ = حسن زاده ۵: ۱۷ = دولت آبادی ۶: ۹۳ = امین پور

شاخص‌ها

شاخص‌ها عناوین و القابی هستند که بدون هیچ نشانه یا نقش‌نمایی پیش از اسم می‌آیند. شاخص‌ها همیشه در کنار هسته [با یک فاصله] می‌آیند و خود اسم یا صفت هستند و در جای دیگر می‌توانند هسته گروه اسمی قرار گیرند. (حق شناس و دیگران، ۱۳۹۲: ۹۵)

شاخص وابسته اسم بعد از خود است اما معنای مستقلی دارد و باید با فاصله نوشته شوند.

مثال درست	مثال نادرست
۶: ۶۴ = سید حسن	۶: ۶۳ = امام خمینی

عدم رعایت فاصله‌گذاری در برخی از بندها

در بررسی‌های انجام شده گاه به بندهایی برخوردیم که در تمامی و یا حداقل نیمی از آن فاصله‌گذاری بین کلمات رعایت نشده است از آنجایی که ذکر تک‌تک موارد کار را دشوار می‌کرد، در اینجا به بررسی یک مورد پرداخته‌ایم:

شما هم ای فرزندان، به مقدار دانش و فهم خود، بکوشید خویش را به نیلویی بشناسانید. زیرا، دانه هگامی که در پرده‌ی خاک نهان است، هیچ کس در پروردن آن تلاش نکند. چون سر از خاک بر آوُزد و روی زمین را آراست، معلوم گردد که چیست. در آن حال، بی شک آن را پرورند و از آن بهره گیرند. پس اگر بی هنر و فضیلت باشید، از شما دوری جویند؛ چنان که موش، اگر چه با مردم هم خانه است، چون موزی است، او را از خانه بیرون اندازند و در هلاک آن کوشند».

بند بالا از صفحه ۳۶ کتاب پنجم به عنوان نمونه آورده شده است. همان طور که ملاحظه می شود در خط اول و دوم آن قواعد فاصله گذاری رعایت نشده است. در جاهایی که باید بین کلمات فاصله باشد، کلمات بدون فاصله از هم قرار گرفته اند.

عدم رعایت فاصله گذاری در برخی از اشعار

شعرها قالب ظاهری خاصی دارند که این نظم ظاهری سبب تشخیص سریع آن توسط مخاطب می شود و متاسفانه شرکت microsoft برای رسم الخط شعر در خط فارسی و عربی هیچ تدبیری نیندیشیده و تصوّر حروف چینی این است که شعر فارسی نیز مانند روزنامه به صورت ستونی نوشته می شوند.

آن ها اغلب شعر را هنگام نوشتن در ورد در جدول می نویسند و با انتخاب حالت justify و پس از نوشتن هر مصرع حتما باید ctrl+shift فشرده شود تا آن مصرع در قالب مخصوص خود درآید و در مصرع هایی که به فاصله بیشتری نیاز است می توان استفاده از shift+j برخی از کلمات را طویل تر کرد تا فاصله ی خالی پر شود و قالب خود را حفظ کند همچنین برای مواردی که محتوای مصرع زیاد است و ممکن است بین کلمات مستقل فاصله حذف شود می توان طول مصرع را از طریق همان جدول بیشتر کرد تا قاعده رعایت شود.

با انجام این عمل می توانیم اندازه مصرع ها را منظم و در قالب خاصی قرار دهیم در هر صورت نباید بجای نیم فاصله، فاصله گذاشته شود. متاسفانه برخی گرافیکست های کتاب فارسی به این مسئله دقت نمی کنند که گسستگی نامطلوبی را ایجاد کرده اند و با توجّه به آموزشی بودن کتاب های درسی باید این مسائل رعایت شود.

به عنوان مثال به شعر زیر که در صفحه ۱۲۹ کتاب فارسی پنجم است، توجه کنید:

جدا شد یکی چشمه از کوهسار
به نر می، چنین گفت با سنگ سخت:
گران سنگ تیره دل سخت سر
تجنّبیدم از سیل زور آزمای
نشد چشمه از پاسخ سنگ، سرد
بسی کند و کاوید و کوشش نمود
برو کارگر باش و امیدوار
گرت پایداری است در کارها

به ره گشت، ناگه به سنگی دچار
«کرم کرده، راهی ده، ای نیک بخت!»
زدش سیلی و گفت: «دور ای پسر
که ای تو، که پیش تو جُثم ز جای؟»
به گندن در استاد و ابرام کرد.
کز آن سنگ خارا، رهی برگشود...
که از یأس، جز مرگ، ناید به بار
شود سهل، پیش تو دشوارها.

محمدتقی بهار (ملک الشعرا)

با دقت به بیت دوم ملاحظه می‌شود که به دلیل حفظ ظاهر شعر تمامی فاصله‌های بین کلمات حذف شده‌اند. در صورتی که گرافیکست یا ویراستار می‌توانست با افزایش طول مصرع‌ها، هم قواعد فاصله‌گذاری را رعایت کند و هم قالب شعر را حفظ کند.

توصیه می‌کنیم که گرافیکست‌های کتاب‌های درسی از نرم‌افزار زرنگار که برای تایپ فارسی توانایی‌های بیشتری دارد، خصوصاً در چنین شعرهایی، استفاده کنند.

علائم نگارشی

علائم نگارشی نیز باید با قاعده خاصی در جملات و عبارات قرار گیرند که فاصله‌گذاری نیز از این قاعده مستثنی نیست. علائمی مانند نقطه، ویرگول و علامت سؤال باید بدون فاصله بعد از کلمه آخر و با یک فاصله از کلمه‌ی بعد از خود قرار گیرند زیرا اگر با فاصله از کلمه بیاید، ممکن است در پایان سطر قرار گیرد و علامت به سطر بعد برود که سبب ابهام در جمله شود.

علامت‌هایی مانند گیومه و پرانتز باید هنگام باز شدن با قبل خود یک فاصله و بعد از آن بدون فاصله قرار گیرند و هنگام بسته شدن قبل آن بدون فاصله و بعد آن با فاصله است.

مانند: محمدتقی بهار (ملک‌الشعرا)

علامت نگارشی	مثال درست	مثال نادرست
نقطه	۵: ۵۷ = می‌رفت. او	۶: ۱۱۱ = بارها خوانده‌ام. می‌دانم. ۵: ۷۲ = دیروز، امروز، فردا.
ویرگول	۵: ۲۱ = پروانه‌ی مغرور، وقتی دید	۵: ۱۱ = رفتارها، کردارها
دونقطه	۶: ۲۱ = پیرزن گفت: «می‌دانی چه خبر است؟»	۶: ۲۱ = پیرزن گفت: «معلوم می‌شود»
علامت سوال	۵: ۱۱ = آب چیست؟	۵: ۲۰ = به نظر شما یکسان است؟ درباره‌ی لحن
علامت تعجب	۵: ۵۷ = علامت اوّل هرگز! هرگز! میهن	۵: ۵۷ = علامت دوم هرگز! هرگز! میهن
گیومه	۴: ۸۹ = «جهان‌آرا»	۵: ۸۰ = استاد گفت: «از رو که نکشیدی؟»
پرانتز	۶: ۷۰ = شهر ری (ابن بابویه) قرار دارد.	۵: ۱۲۶ = حسین (ابن سینا) می‌بینید؟

فاصلهٔ برون کلمه

فاصلهٔ برون کلمه همان فضای خالی بین کلمات و عبارات مستقل است که آن‌ها را از هم جدا می‌کند و علاوه بر آن نظم خاصی به جمله می‌دهد. رعایت فاصلهٔ برون کلمه نیز امری کاملاً ضروری است که در بیشتر موارد نیز رعایت می‌شود اما در صورت عدم رعایت این قاعده میزان بدخوانی و عدم درک مخاطب بیشتر می‌شود. طبق تحقیقات و بررسی‌های انجام شده متأسفانه در برخی قسمت‌های کتاب این نوع فاصله‌گذاری رعایت نشده است.

به عنوان مثال می‌توان به موارد زیر که در آن فاصلهٔ برون کلمه حفظ نشده است اشاره کرد:

۴: ۳۹ = باخود

۴: ۸۶ = شیوه‌ی قصه‌گویی

۶: ۳۴ = برزبان

عنوان درس‌ها

عناوین درس‌ها شامل یکی از موارد بررسی شده صفحات قبل (کلمات مرکب، مشتق مرکب و...) و یا شامل ترکیبات وصفی و اضافی می‌باشد. همان‌طور که می‌دانیم در ترکیبات وصفی و اضافی بین صفت و موصوف و یا بین مضاف و مضاف‌الیه یک فاصله و در صورت مرکب مشتق مرکب و... بودن صفت یا موصوف قسمت‌های عبارت با نیم‌فاصله نوشته می‌شود. در صورتی که ۹۰ درصد عنوان درس‌ها به این قاعده بی‌توجه بوده‌اند. مثال:

بال در بال پرستوها بخوان و حفظ کن ۵: ۱۰۴ =

۵: ۹۸ =

پنجره‌های شناخت درس دوم ۶: ۱۴ =

خرچنگ و مرغ ماهی خوار ۴: ۱۳۵ =

نتیجه

در این مقاله بر آن بودیم که قواعد مرزبندی بین کلمات را در کتاب‌های فارسی دوره دوم ابتدایی مورد بررسی قرار دهیم. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در بسیاری از صفحات کتاب قواعد مورد نظر در این حوزه مانند فاصله و نیم‌فاصله رعایت نگردیده است. بنا به دستور خط فارسی فرهنگستان ما ملزم به رعایت فاصله و نیم‌فاصله در کتاب‌های درسی هستیم. به عنوان مثال در مقاله «نیم‌فاصله و نقش آن در نگارش کلمات مرگب» نویسنده مقاله حسن ستایش که عنوان ویراستار در شناسنامه کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی را به خود اختصاص داده است متأسفانه خود چندان پایبند به رعایت این قواعد نبوده است.

از آنجا که دانش‌آموزان دوره ابتدایی در خواندن و نوشتن مبتدی هستند رعایت این قواعد کمک شایانی به درست‌خوانی و روان‌خوانی آن‌ها می‌کند بنابراین، پیشنهاد می‌شود با وجود دشواری که مولفان و ناشران کتاب‌های درسی هنگام تهیه محتوا با آن مواجه می‌شوند این قواعد به‌ویژه در کتاب‌های فارسی رعایت شود. وجود تیمی از ویراستاران که بر کتاب‌ها نظارت کنند و رسم‌الخط کتاب‌ها مطابق رسم‌الخط فرهنگستان پیش رود، ضروری به نظر می‌رسد. البته در کتاب «دستور خط فارسی» فرهنگستان هم در حوزه فاصله و نیم‌فاصله اشکالات جزئی دیده می‌شود.

بدون شک موارد بسیاری از عدم رعایت فاصله و نیم‌فاصله در کتاب‌های فارسی پیدا شد ولی به عنوان نمونه مواردی را ذکر کردیم، اگر دفتر تألیف کتاب‌های درسی تمایل داشته باشد می‌توانیم آن یادداشت‌ها و موارد نقض رعایت فاصله و نیم‌فاصله را در اختیارشان قرار دهیم تا مطالب کتاب‌ها در این زمینه منفتح‌تر و درست‌تر در اختیار فراگیران قرار گیرد.

امیدواریم این مقاله باعث تجدید نظر در تدوین و ویرایش کتاب‌های درسی به‌ویژه کتاب‌های درسی ابتدایی شود که در صورت اهمیت بیشتر ویراستاران و مؤلفان کتاب‌های درسی به مسئله فاصله و نیم‌فاصله و مرزبندی بین کلمات و استفاده بیشتر از این قواعد و یکسان‌سازی رسم‌الخط کتاب‌های درسی برای حفظ چهره مکتوب خط فارسی باعث می‌شود بدخوانی و ابهامات معنایی دانش‌آموزان کمتر شده و خوانش صحیح و درک درست فراگیران و همچنین روان‌خوانی آن‌ها افزایش یابد.

منابع

- فرهنگستان زبان و ادب فارسی. (۱۳۸۵). دستور خط فارسی، چاپ ششم، تهران: نشر آثار.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۶). آیین نگارش و ویرایش، تهران: انتشارات فاطمی.
- حق شناس و همکاران. (۱۳۹۲). زبان فارسی (۳) سوم دبیرستان، چاپ پانزده. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران.
- بهروان و همکاران. (۱۳۹۸). فارسی چهارم دبستان، چاپ ششم، تهران: نشر شرکت افست.
- چنگیزی و همکاران. (۱۳۹۸). فارسی پنجم دبستان، چاپ پنجم، تهران: نشر شرکت افست.
- ایران زاده و همکاران. (۱۳۹۸). فارسی ششم دبستان، چاپ پنجم، تهران: نشر شرکت افست.
- صفارمقدم، احمد. فاصله گذاری در خط فارسی، نامه فرهنگستان شماره ۳۶
- ستایش، حسن. (۱۳۸۹). نیم فاصله و نقش آن در نگارش کلمات مرکب.